

TUDOMÁNYTÁR.

ELSŐ KÖTET.

Aⁱ

PHILOSOPHIA' TÁRGYA', CZÉLJA' 'S HASZNAINAK FŐBB VONALAI.

Legbecsesb, egyszersmind legnemesebb tulajdona az embernek lelke' gondolkodó ereje, melly vizsgálati uton képzeteket tud kiformálni, hogy azok által bizonyos ismeretekre eljuthasson.

Ha a' képzetek' természetét mélyebben kezdjük bontogatni, úgy találjuk, hogy azoknak nincs magokban semmi értékek, azaz más szókkal: *adat nélkül nincs, nem is lehet képzet.* Az első adat maga az *ember*, ki képzeteket formál, a' második adat a' *világ*, melly tárgyakat nyújt a' képzeletre, és már e' két adat tulajdonkép a' képzetek' tárgya, vagy is ezek, a' képzeletek' lehetséges voltára mulhatatlanul szükséges praemissák.

Minden bölcselkedésnek kezdete, folyamatja és vége az *ember'* és *világ'*, mint két főadat' körében forognak, mert maga a' bölcselkedés is szélesebb értelemben csak képzelet, adat nélkül fel nem állható; még világosabban kimondva: minden bölcselkedés csak képzeletes gyakorlása az *erőnek*, melly az adatban, úgy mint az *emberben* lappang, minden bölcselkedés csak kifolyása vagy consectoriuma az ember- és világlétnek, ugyan azért a' *létel*, *adat*, *valóság*, *tárgy*, *dolog*, *materia*, magasb értelemben egy jelentéssel

Megjegyeztetik, hogy a' szerzőnél *okosság* = ratio, *előterjesztés* = representatio, *idomítás* = perfectio, de cselekvő értelemben. A' szerk.

biró nevezetjéi csak a' két alapszernek u. m. az *embernek*, a' *világnak*, valamint más részről képzeleteinkre tekintve, az *okoskodás*, *bölcselkedés*, *eszmélés*, *gondolkodás*, *elmélkedés*, *phantasia* az alapszeres erők' munkálatainak kitüntetése rokon értelmű szók által, melylyek, mint az árnyék a' testet, tünemény gyanánt kísérgetik a' valóságot; ekkép a' szóval értesítés vagy *beszéd*, az írás vagy *könyv* csak képzeleteink' reflexei, hasonlók a' nap' viasszagárzataihoz, mellyek annak bájos melegét sajdítatják velünk, de lehunyta után eltűnnek a' sugárzatok is láthatárunkról.

Hogy adat vagy tárgy nélkül nem lehet képzelet, eldönthetetlen igazság, mert az ismeretre való utat a' tárgyakról való képzelet töri fel, ha nincs tárgy, képzelet sincs, ha nincs képzeletünk, ismeret sem támadhat bennünk, mert akár különös, akár közönséges ismereteinkkel átellenben bizonyos tárgyaknak kell állani, mellyek azoknak megfeleljenek, ¹⁾

¹⁾ Kant (Kritik der reinen Vernunft. Riga 1787. lap 29.) mondja a' többek közt „az emberi ismeretnek két tőkéje vagy kútfeje van, mellyek tán egy közös, de tőlünk nem ismert gyökérből erednek; u. m. az *érzékiesség*, és az *ész*, az első tárgyakat nyújt, a' másik azokról gondolkodik. Az első tehát feltétel az ismeret' kiformalására, azért a' transcendentalis aestheticát tette első résznek a' transcendentalis philosophia' alaptudományában, melly szót Baumgarten hibásan használt az izlés' criticája helyett. A' régieknek nagyon is ismeretes volt az emberi ismeret' felosztása két részre, u. m. *αιθητα*, και *νοητα*. Más helyt (lap 87. 95. 106. 118.) még bővebben kifejti magát mikép lehetséges az embernek ismeretre jutni, mondván *aestheticai*, és *logikai* elemek a priori megkívántatnak az emberben, hogy az adatokból magának ismeretet formáljon, az adatok' ismerete nála a' *tünemény*, mire a' feltételek, (hogy t. i. a' tüneményt megismerhesse) transcendentalis aesthetikai tekintetben az *érzékiesség*' formái *idő* és *tér*, transcendentalis logikai tekintetben az *analyticai* schémák, vagy *categoriák*, máskép a' négy állató (*constitutivae*) észfogatok u. m. a' *mennyiség*, *mineműség*, *vi-*

sőt még az álom' játékaira, ábrándozásokra is ismeretes tárgyak szolgálnak alapúl, 's bár mi tarkabarkák legyenek is azok, de a' lehetetlenség' határain túl nem hághatnak, vagy is a' phantasia nem teremthet magának olly képeket, mellyeknek tárgyait a' valóságban fel nem lehetne találni.

Minden mythologiai képzetek valóságos tárgyakat tükröznek vissza. A' *sphinx* és *phoenix* madarak, a' *syrenek*, *furiák*, *harpyák*, *sylphék*, *daemonok*, 's *Olympus*' minden lakói emberi vagy más állati formákban tűntek fel a' képzeletben a' szerint, a' millyen ismeretök volt a' nemzeteknek embertársaikról és a' világról; 's bár mi arabesk formákba rakogatta is egybe azokat phantasiájok, de az egyes részek mindig csak tapasztalati ingredienttiák voltak, 's nincs is nyom arra, hogy a' jeges tenger mellett níluslovak, 's Egyiptomban medvék lettek volna valaha tiszteletben, mert a' lakosok' tömegének ez állatokról nem volt tapasztalati ismerete, azért látás nélkül a' tárgyat sem képzelhették magoknak.

Xenophanes, ki az Eleaticusokban első metaphysikai iskolát alkotott, félezer évvel Krisztus' születése előtt kimondta már nyilván, hogy az aethiopiaiak azért festik isteneiket feketéknek, horgas orral, mert magok is olyanok, és az állatok is ha festeni tudnának, isteneiket a' magok' formájára festenék. ²⁾

szony, és *mód*. Egyébüttl is az *észt* vagyis az *embert*, mindenüttl a' *tüneménynek* vagy világnak átellenbe teszi, 's az isméret' származhatását a' két uton (megtekintés és fogatok) úgy fejti ki, hogy mindenüttl a' két főadat: *ember* és *világ* egymás mellett járnak. Lásd lap 298 is a' fogatok' logikai formáiról tárgy nélkül.

²⁾ Lásd Bayle Dictionnaire Historique et Critique; artic. *Xenophanes* remarque B. és Ritter Geschichte der Philosophie Hamburg 1829—1830. ki felhossa azon görög versét is, mellyben mondja, hogy csak egy isten van, ki egy halandóhoz sem hasonlít lélekben és testben. Megjegyzésre méltó még

Ember és világ levén a' két fő adat, az lehetne még a' kérdés, hogy *honnán tudhatom az ember' és világ' lételét? 's bizonyos-e mind a' kettőnek ez a' lételes valósága? hát e' két valóságon kívül van-e más valóság? vagy nincs? végre mi a' valóság? lehet-e azt megismerni teljes mértékben?*

Hogy e' kérdések' megfejtésétől függ az egész philosophia látni való, mert ha nem tudom megmutatni van-e létel? és mi az? ha nem ismerem a' valóságot, úgy philosophiai tekintetben azt sem mondhatom, hogy én vagyok, rajtam kívül világ is van, hogy tudok magamról és a' világról gondolkodni, vagy valamit megismerni.

Sok erőlködés és gyakorlat kívántattak meg, míg az emberek *tudományra* szert tehettek, olly tudományra, mellynek részei egybefüggnek, az egész tiszta világos elveken alapúl, 's külső formája a' belső értékkel öszvehangzásban áll. ⁵⁾ Az empiricai zavaros

az is, hogy Afrikában ma is Bornu körül a' *Schuwa* népas orrú, nagy szemekkel és szép kezekkel bir, mint Clapperton írja, hozzá tevén azt is, hogy ez a' nép Afrika' éjszaki lakosaihoz semmit nem hasonlít, hanem indiai, kezdetben Egyiptomba költözött czigányokhoz hasonló törzsökfaj. Lásd az Afrika' belső részeibe való utazások' kivonatát, *Jahrbücher der Literatur*. 1832, B, LVIII, lap 52—60.

- ⁵⁾ Kant (Kritik der r. Vern. a' bevezetésben lap XXIII.) tiszta képét adja a' tudományban megkívántató harmoniás egységnek, mire különösen a' vizsgálódó okosság törekszik, melly a' hely' hosszúsága miatt itt nem közölhető: majd ugyan csak felhozott munkájában (lap 673) szól a' tudományos systema' alakúlhatásáról, a' mit eredetileg közölni azért is szükségesnek tartok, mert legközelebb Vollgraff ezen a' nyomon indult el, mikor a' meztelen vagy empiricai, (másképp chaosz) a' grouppirozott és a' systemás tudás közt meglévő különbségeket kijelelte. Kantnak ezek a' szavai: „Übersehen wir unsere Verstandes-Erkenntnisse in ihrem ganzen Umfange, so finden wir, dass dasjenige, was Vernunft ganz eigentlich darüber verfügt und zu Stande

folyamú tudás még nem tudomány, nem az a' group-pírozott vagy töredékekből álló tudás is, mert tudományos alakot csak az olly tudás ölthet magára, mellynek materiás értéke vizsgálati uton minden oldalról ki van már tapogatva, azért a' systemás egyszerű formát magán elszenvedheti, a' tudományban uralkodó belső egységet, elzárttságot, elvekből következtetést értelmesen kitűnteti. Volgraff az illy tudomány' materiás értékét *erkölcsi elvnek* nevezi, hasonlítván ezt az ezüst folyamhoz, mikor az, az olvasztó kohóban salakjaitól megválva tiszta ezüst cseppekben fénylik szemünk eleibe. 4)

A' philosophia már az, melly legszorosabb értelemben megérdemli a' tudomány nevet, mind azért, hogy az észtudomány levén első szülöttje az égnek, melly a' tudásnak lehetséges voltát, foglalatát, és határait kiméri, és így materialis értékű, mind azért, hogy a' tudásnak a' vizsgálatok' tömegéhez képest tudományos formát alkot, és így a' rendszer' architectonicájára vezet.

Ha már a' felebb kitett fontos kérdésekre felelni kell, azt kérdem legelőbb is magamtól: mi kényszerít engem a' feleletre? vagy tartozom-e magamnak olly kérdéseket feltenni, mellyekre tán felelni sem tudok? valljon ez a' magammal való tanácskozás nem merő csa-

zu bringen sucht, das *systematische der Erkenntniss* sey; das ist, der Zusammenhang derselben aus einem Princip. Diese Vernunftseinheit setzt jederzeit eine Idee voraus, nemlich die von der Form eines Ganzen der Erkenntniss, welches von der bestimmten Erkenntniss der Theile hervorgeht, und die Bedingungen enthält, jedem Theile seine Stelle und Verhältniss zu den übrigen a priori zu bestimmen. Diese Idee postulirt demnach vollständige Einheit der Verstandeskenntniss wodurch diese nicht bloss ein zufälliges Aggregat, sondern ein nach nothwendigen Gesetzen zusammenhängendes System wird.“

4) Allgemeine Literatur-Zeit. vom Jahre 1831. lap 226. februári füzetében megolvashatni Vollgraff érdekes előadását.

lódás-e? 's utoljára azt sem tudom, hogy valljon én *En* vagyok-e? vagy általán fogva van-e nekem lételem? külön létem, biztosító létem?

Sextus Empiricus maga írja egy helytt, hogy a' mit írt, maga sem hiszi, vagy arról is kételkedik; hanem mint historiai jeleneteket úgy adja csak elő a' philosophemákat ⁵⁾.

Illy határozatlan állapotban maradás, kivált sokára, tűrhetetlen, mert valami készlet az abból való kilépésre, de azt sem tudom még kiléphetek-e e' bizonytalan állásból? vagy ha kiléptem, nem esem-e viszont régi helyemre vissza?

Ime' mind ezek a' kérdések megfordulnak fejemben, mikor az ember' és világ' létéről gondolkodom, igyekezhvén megfejteni a' *való'* természetét.

A' bölcselkedésnek Krug szerint három fő momentumai vagynak, u. m. 1ször az *abstractio* és *reflexio*, 2ször, a' *maga-megismerés* vagyis *magával számvetés*, 3ször, a' *maga-kielégítés* vagyis a' *belső béke*, 's ezzel nyitja fel mintegy a' philosophiához vezető utat. De ha azt kérjük Krugtól: honnan tudja mind ezt, más választ nem ad mint azt: „*Az öntudat az alap, én vagyok, rajtam kívül is vagynak dolgok, azokkal egybeköttetésben állok, e' három főponton fordul az egész meg, miért a' meggyőződés kezeskedik, u' mi közvetlen tudás, azért más tudásból ezt a' tudatot lehetetlen következtetni.*” ⁶⁾

Látni való ebből, hogy az adott felelet oda megy ki: tudom mert tudom, látom mert látom, mondom mert mondom; valamint látni való az is, hogy Descartes *Cogito ergo sum*, Fichte *A aequale A* szavakban ezt már elmondották, és Kant is ezen túl menni nem tudott. ⁷⁾

⁵⁾ Lásd Timon Sillographusról való értekezést: Acta Lipsiensium academica. I. T. I. 66. Leipzig 1723.

⁶⁾ *FundamentalPhilosophie* von Krug. Wien 1818.

⁷⁾ Kritik der r. V. az előszóban lap XLI mondja az *én* és *nem én* előterjesztés-módjáról: „Das Wie? lässt sich

Van hát az emberi észnek is egy bizonyos határvonala, mellyen túl nem léphet, és ha még is azt akarná tenni, önerőtlensége miatt régi állásába visszasüllyed. Ezen határvonalt az embernek közelebbről a' világhoz, távolabbról az istenhez való aránya határozza el, mi szerint a' philosophiának tárgya is e' három szempont alatt: *ember, világ, isten* ki van merítve.

Kant ugyan a' philosophiának két tárgyat szabott ki, a' *természetet* és *szabadságot*, de ő is az erkölcsi szabadságnak kútfejeül az *istent* vette, ki, mint feltétlen fő valóság eredeti oka a' két fő adatnak, úgy-mint az *embernek* és a' *világnak*. A' philosophia' históriája is azt bizonyítja, hogy eleitől fogva a' bölcselkedők a' már kijelelt három szempont körül forgolódtak, de sokszor a' philosophiának tévedésből többet tulajdonítottak, mint a' mit annak tömege az emberi okossághoz mérve megbirhatna, 's ezen az úton következtetett az is, hogy némellykor az éig magasztalták, másszor a' földig legyalázták a' philosophiát, a' mint az idő' szelleme szerint az okosságot vagy istenesíteni vagy baromi szolgaságra levonni akarták. ⁸⁾

hier eben so wenig weiter erklären, als wie wir überhaupt das Stehende in der Zeit denken, dessen Zugleich-seyn mit den wechselnden Begriff der Veränderung hervorbringt.“ (Vesd össze. I. 145 is).

⁸⁾ Az úgy neveztetett naturalisták közül többen e' hibába estek, a' franczia revolutio' történetei is Robespierre-ben megigazolják a' dolgot, 's azt lehet mondani, hogy Lucretiusnak Epicurusról elmondott versei mint megannyi jelszavak voltak az istenesített okosság' vezérvászlóját követőknél.

Humana ante oculos foede cum vita iaceret
In terris oppressa gravi sub religione

— — — — —
Primum graius homo mortaleis tollere contra
Est oculos ausus primusque obsistere contra:
Quem nec fama deum, nec fulmina, nec minitanti
Murmure compressit coelum, sed eo magis acrem

A' közép utat eltalálni, és így a' tulságokat kikerülni valamint a' philosophálásban úgy az életben is legnehezebb dolog. Így látjuk a' legujabb időben is Hegel' iskolájában azt az excentricitást, melly szerint a' philosophia' tárgyat minden más tudományok' egészének, vagy is a' tudományi tagrészek' totalitásának jelelte ki, holott az emberi tudomány általános igazságra (veritas absoluta) soha sem tehet szert, mert az az

Virtutem irritat animi, confringere ut arcta
Naturae primus portarum claustra cupiret.

Quare religio pedibus subiecta viciissim
Obteritur, nos exaequat victoria coelo. (L. I. v. 63).

Illy értelemben mondta azért Bayle Péter a' philosophiával visszaélésről e' nevezetes szavakat el: „A' philosophia hasonlít azon rágó (corrosivus) porokhoz, mellyek minekutána a' seb' rohadtt husait megemésztették, az eleven husba kapnak, azt a' csontokig kiszáritják, 's a' velőkig hatnak. A' philosophia először a' hibákat czáfolja meg, de ha meg nem gátoltatik, az igazságot ostromolja, és ha phantasia' kényire eresztetik, annyira megy, hogy nem tudja hol van, vagy hol nyugodjék meg. Ezt az emberi elme' gyengeségének, vagy pedig annak praetendált erejével való visszaélésnek lehet tulajdonítani. Szerencsére, vagy is inkább isteni gondviselésből és rendelésből kevés ember van, ki erre az állapotra juthat.“ *l. Dict. crit. artic. Acosta.* Augustinus kevesebb szókbán csaknem hasonlót mondott el: *Insania ista paucorum est; sicut enim magna pietas paucorum est, ita et magna impietas nihilominus paucorum est* (sermo X-us de verbis Domini). Nem kisebb visszaélés, 's azért tévelygés, az ellenkező eset is, mikor az okosságot szolgálai rabságba verni, 's mintegy lebilincselni kívánják. Ismeretesek Luther' és Seehofer' elvei de servo arbitrio, mellyek az embert machinává tették, 's mellyektől a' szelídebb Melanchton kénytelen volt elállani (*l. Ströbels neue Briefe zur Literatur, besonders des 18ten Jahrhunderts.* B. III. St. II. Nro IX. és *Winter Geschichte der Schicksale der evangel. Lehre in und durch Bayern.* I. B. lap 73). Néha tévedés, néha hamis czélzások az illy nemtelen igyekezet' rugói, mellyek által az emberi méltóság lealacsonyí-

isteni okosság' birtokában van; azért minden emberi tudomány csak subiective határozthatatik el, minél fogva az külön mezőkre elágazik, melly ágazatok egymás mellett is elveikre és az ismeretmódokra tekintve egymástól függetlenek.

A' philosophia' tárgyának és érdekességének caractere abban áll, hogy az okosság szemlélőleg (a priori) vizsgál, 's ezen az úton philosophiai ismereteit tudományos alakba önti; ellenben a' tapasztalati tudo-

tatik. A' szabadság, azt mondja Kant, a' cselekvő okosság' postulatuma, melly törvényt ad, tehát annak teljesítésére szabados engedelmet kíván. Az okosság' autonómiája egybe van kötve az akarat' szabadságával, melly az *embert* megkülönbözteti a' *dologtól*. A' *személy* a' szabadság' subiectuma, a' *dolog* pedig annak obiectuma (tárgya). A' személy meghatározhatja létének célját, vagy is a' személy öncél (αυτοτελής), az obiectum ezt nem teheti; a' dolog tehát csak eszköz idegen célra (ετεροτελής). Valamint tehát az autonómiából kerekedik ki az *autotelia*, úgy lesz a' heteronómiából, *heterotelia*. Az emberi méltoságnak itt a' kútfeje, mellynek nincs ára mint más dolgoknak, nem relativ, hanem absolut a' *becse*, mert csak a' dolgoknak van relativ becsök, az emberek absolut becsüek.

Sokat lehetne még a' kijelelt nemtelen igyekezetről szólani, de elég legyen történeti adatkép megjegyezni, hogy már Tacitus és Seneca boszankodva keltek ki az ellen. Az elsőnek ezek a' szavai: „Libros per aediles cremandos censuere patres, sed manserunt occultati et editi. Quo magis socordiam eorum irridere libet, qui praesenti potentia credunt exstingui posse etiam sequentis aevi memoriam. Nam contra *punitis ingeniis* gliscit auctoritas, neque aliud externi reges, aut qui eadem saevitia usi sunt, nisi dedecus sibi, atque illis gloriam peperere.“ (Annal. L. IV. C. 34).

Seneca (epist. 79.) írja: „Veniet, qui conditam et seculi malignitate compressam veritatem dies publicet, etiamsi omnibus tecum viventibus silentium livor indixerit. Venient, qui sine offensa, sine gratia iudicent. Nihil simulatio proficit, paucis imponit leviter extrinsecus inducta facies. Veritas in omnem partem sui semper eadem est. Quae decipiunt, nihil habent solidi.“

mány' tömegét maga a' tapasztalat határozza el, melly a posteriori vagyis érzékiség által eszközöltetik, azért a' philosophiai 's tapasztalati (empiricai) ismeretek, kútfejeik által el vagynak már különözve; és soha a' philosophia ahhoz nem foghat, annyival inkább végbe nem hajtja, hogy a' tapasztalati tudást a' maga mezejébe átvigye, mert a' természetet és historiát szemlélődés' útján lételre hozni vagy össze rakogatni lehetetlen, a' minthogy azt már Kant a' Leibnitz monadologiájáról megjegyzette (Krit. d. r. V. lap 334 és 345). Ha tehát a' philosophia eredeti kútfejénél fogva minden tapasztalati tudománytól el van különözve, annak mind célja mind haszna is más természetű, mint amazoké, mellyeket *positiv* vagyis *életbecsű* és *hasznu* pompás nevezetekkel szoktak ottan ottan felczifrázni, mintegy az által oda mutatni akarván, hogy a' tapasztalati tudományok felsőbb becsűek a' philosophiai tudomány-nál, melly a' vastag empiristák' értelme szerint nem hajt materialis hasznót.

Azonban *Ilyacos intra muros peccatur et extra*, mert ha szinte szemlélődési tudomány nem hullat is zsíros felhőkből arany cseppeket a' konyhába, bir az egy sokkal nemesebb gyökérrel, melly éltet és táplál minden materialis hasznót, mi nélkül az élet hasonló lenne a' kiszáradt fához, mellynek árnyéka alatt nem pihenheti ki magát a' fáradt utazó.

Hogy így és nem máskép van a' dolog, a' philosophia' célja és haszna rövid előadásából ki fog tetszeni.

Szemlélő, azaz tiszta okossági tudomány lévén a' philosophia, annak más célja nem is lehet, mint az alapszeres törvényeket kikeresni, mellyeken nyugosznak az okosság' munkálatai, 's midőn így az okosság önerejénél fogva megvizsgálta tulajdon erejét 's feloldozgatta munkálatainak vagy is az *adat' öszveségének* alkotó részeit (partes constitutivae) elhatván a' test' és lélek' öszveköttetésének utolsó rejtekéig, canonisálja észrevételeit azon tehetségeiről, mellyekből a' *gondol-*

kodás, ítélet, és okoskodás folynak, 's ekképen mintegy magára lesve e' hármas munkásságnak elvét, magát a' *lelkes valót* is megfogni és megérteni igyekszik. Így cselekedett Kant, kiről Willers azt mondja „*Kant a posé des principes, est arrivé à des resultats inébranlables, qui resteront à jamais, comme des pointes cardinaux de la pensée, comme de phares brillans dans l'obscurité des recherches metaphysiques* (Essai sur l'esprit et l'influence de la reformation. Paris 1804 lap 275).

Azonban az okos valónak vágya nincs az által még kielégítve, ha csak a' functiók technicáját merítette ki, mert ha szinte az okossági vizsgálatnak ez az első canonja, ott még meg nem állapodhatik, mivel nyugvó pontot itt nem talál, már pedig az okos vizsgálat' természetére tartozik az egyszer elkezdett operatiót mind addig folytatni, míg fel nem leli az irányt, mellyhez a' láncszemeket biztoson kötheti, melyeket vizsgálata' körében magának fölfedezett.

A' mit Beneke mond „Nekünk véges valóságoknak nincs más philosophiai feladatunk, mint a' *valót* megtudni, 's ha kifáradtunk, újra elől kell kezdeni az emberiségnek azt meghatározni: mi a' tudás, mert az csakugyan eddig nincs kimerítve, mivel kimeríthetetlen, de azért az önerőt mindég megpróbáljuk, mert ez a' gyakorlás és más semmi sem a' philosophia“ ezeket a' szavakat, mondom, cum grano salis kell 's lehet érteni.

Ugyan is tagadni nem lehet, hogy minden philosophia az okosság' törekedésében áll a' *valót* megtudni, de azért hogy a' véges valóság ki nem merítheti a' tudást, nem következik, hogy abban elébb elébb nem hathat, valamint az sem következik, hogy az emberiségnek, ha kifárad vizsgálódásaiban, újra elől kell kezdeni a' munkát, mert ezen penelopei fonásmódnak ugy volta historiai uton sincs bebizonyítva, annyival kevésbbé támogattatik az philosophiai okok által. Alól a' jegyzésben ⁹⁾ érinteni fogom, mit lehetne hi-

⁹⁾ Herder illy kérdéseket tett fel magának az emberi nem' tökéletesedésére nézve, mellyekre állítólag felelt meg:

storiai uton e' tárgyban elmondani, itt kifejttem a' philosophiai okokat azon értelem ellen, melly szerint az emberi miveltség és hanyatlás egymást váltogatva mint Castor és Pollux' csillagai kölcsönösen tűnnek fel, 's karikaforgást követnek.

„Az emberi nemzet javul-e erkölcsikép hajlandóságaiban és elveire nézve, az elveknek hajlandóságai' elrendelésére való alkalmaztatásban? indulatainak meggyőzésében, 's több nehezebb erények' gyakorlásában? A' dolgok' természetéből, az emberiség' lételéből, a' történetekből 's tapasztalásból lehet-e ezt állítani? Meggondolván az emberi nem' öszveszerkeztetését földünkön a' clima, hely, politica szerint, lehet-e észrevenni változást a' dolgokban országok, statusok, familiák 's characterek szerint? Hatalom, gazdagság, ösztön, indulat, vak hajlandóság mellett van-e felvilágosodott értelem, bölcsesség, jóság, még pedig az idő' mentével nevekendő világossággal? Chronologia 's genealogia szerint egymásban függ az emberi nem, és elébb megy, de valljon dynamice, o' bslag és erényesleg is?“

Bölcs Salamon, Lucretius és Lessing az emberi nem, állapotjának időszaki előmentét és hanyatlását (revolutio periodica) hitték; az első mondja a' többek közt Predik. 1. 9. *A' mi volt, ugyan azon a' mi azután lészen, és a' mi lött, ugyan azon a' mi ezután lészen, és semmi nincsen új dolog a' nap alatt.* Tacitus (Annal. L. 3. c. 55) kételkedőnek adja ki magát ime' szavaiban: „*Nisi forte in rebus cunctis inest quidam velut orbis, ut quemadmodum temporum vices, ita morum vertantur.*“ Ily formán fejezi ki magát Lucanus is Pharsaliája' második könyvében. Ellenben az ifjabb Plinius (L. VI. Epist. XXI. p. 319. edit. Cellarii. Lips. 1693.) az ellenkező véleményre látszik átmenni, midőn írja: „*Sum ex iis, qui mirer antiquos, non tamen ut quidam, temporum nostrorum ingenia despicio. Neque enim quasi lassa et effoeta natura, ut nihil iam laudabile pariat.*“ De mindenek felett Seneca az emberiség' elébbhatása mellett jelentette ki magát. „*Nunquam quidquam invenietur, si contenti fuerimus inventis. Quid ergo? Non ibo per priorum vestigia? Ego vero utar via veteri, sed si propiorem invenero, hanc muniam. Qui ante nos ista moverunt, non domini nostri, sed duces sunt. Patet omnibus veritas, nondum est occupata, multum ex ea etiam futuris relictum fuit.*“

Herder (sämmtl. Werk. zur Phil. VIII. Th. Stuttg. 1828. 12. Postscenien z. Gesch. d. Menschheit, I. 99—116) és Willers a' már említett könyvben sok philosophiai erősségeket felhordtak már a' tökéletesedés vagy is az emberiség' előhaladása' ügyében (systema perfectibilita-

Epistola 33. Még világosabban kifejezi magát Libr. VII. Quaest. c. XXXI. „*Quam multa hoc primum cognovimus seculo, et quidem multa venientis aevi populus ignota nobis sciet, multa seculis tam futuris, cum memoria nostra exoleverit, reservantur. Pusilla res mundus est, nisi in illo quod quaerat, omnis mundus habeat.*“

A' philosophus historicus' tiszte lenne az emberiség' történeteit megvizsgálván öszve is hasonlítani a' nevezetesebb időszakokat materialis és intellectualis tekintetben (erkölcsi vagy értelmi és testi jóllét); így historiai úton kimutatni, hogy a' tudományokban, jó erkölcsben, mesterségekben elébbhatott az emberiség. Hogy egy illy dolgozat nehéz feladás, kérdést sem szenved, mert vagynak az emberiség' történeteiben olly időszakok, mellyek az élőbbiekhez képest homályosak, 's úgy látszik, mintha tartós napfogyatkozásban sínlettek volna. Csak a' közép vagy scholasticus időt veszem fel: mi távol áll az a' Pericles' és Augustus' századától? és még is ezen idő' homályán is csodálatosan fénylik keresztül az arabok' lelki műveltsége. Nincs még a' közönséges historia úgy megírva, hogy annak időszakai organumos életi szövetben kimerítőleg adnák az emberiség' rajzát. Bredownak megfordult ez a' szándék fejében, és igyekezett minden jó historicus lelkes életet önteni mivébe, de a' szakaszoknak és az egésznek nagyobb és kisebb biographiája olly formán mint azt Burnet és Herder sajdították, mind eddig még mesteri kézre várokozik. Mindenek felett kerülni kell az illy írónak, hogy tervet előre csináljon magának, melly szerint az emberi nemet valamelly vázban akarná előmutatni, mintha azt katonai ünnepélyes parádéra kellene felfezetni: mert zavarodásba fog esni, mihelyt a' műveltség' időszakait meg akarja határozni, és sokat fog haszon nélkül bajlódni, mi módon egyeztesse a' történeteket feltett tervébe.

Philosophiai értekezésemben „*Az emberi nem' lelki tökéletesedéséről*“ mellyet a' magyar tudós társaság helyben hagyott, de még eddig nem láthata világot, bővebben kifejtettem nézeteimet e' fontos tárgyban, 's néminemű

tis), mellyhez nem nehéz dolog többeket is adni. Ugyan is az okosság, mint felebb érintve volt, kívánja és erőlködik vizsgálatainak láncszemeit valamelly nyugvó ponthoz akasztani, vagy is az irányt kitalálni, hol az erőmozgások összefolynak. Ha szinte az okosság nem egyéb is mint szüntelen munkálkodó erő, melly tekintetben a' perpetuum mobiléhez hasonlít, de más oldalról az is bizonyos, hogy szüntelen munkálata által valamelly célnak kell megfelelni, mert cél nélkül való munkálatot az okosságról úgy, mint okosságról fel sem lehet tenni, 's az egész dolog' sarkpontja végre is ott fordul meg, hogy az okosság vizsgálati úton találja is fel igaz célját a' maga munkálatainak, mellyet ha feltalált, a' philosophia' célja is el van az által határozva, mert a' kettő egy dolog.

Magában a' gondolkodás', ítélet' és okoskodás' functiói nem egyebek erőmozgásnál, gyakorlatnál, ezek tehát nem tehetik a' philosophia' célját, 's Beneke' állítása azért nem is elfogadható, hogy a' philosophia nem egyéb mint erőgyakorlat a' való' fölfedezésében, melly mivel megfoghatatlan, az okosságnak, ha bele fáradt, újra elől kell kezdeni a' munkát. A' szoros vizsgálat azt mondja, hogy az okossági functiók mint tüneményi adatok csak egyik ágát teszik a' philosophiai vizsgálatnak, melly régóta a' logica' birtokában van, a' másik nemesebb ágát a' tüneményi adatokat okozó vagy szülő erőről való vizsgálat teszi, a' mi már

historiai felsőbb nemű adatokból, mellyeket hiven közlöttem, következtetéseket is tettem Herdernek philosophiai okokkal támogatott íme' szavainak igazsága mellett: „Az emberek meghalnak, de az emberiség örökre fennáll. Fő vagyoniok, az erők' használása, tehetségeik' kimivelése közönséges megmaradandó vagyon, melly természetesen, az előmenetellel nevedik. — — — — A' föld' minden népeinek conflictusát könnyen gondolhatjuk, az alap rég meg van arra vetve. Hogy erre sok idő kell, nem lehet csodálni. A' természetnek semmi idő nem hosszú, semmi mozgás nem egybefont“ (l. c.).

psychologiai értékű, azért éltető characterénél fogva kimutatja czélját a' logikai functióknak, hogy az ember, ez a' tüneményes adat, elkezdvén egyszer használni okosságát, annak ariadnéi fonalán utat is találjon ki a' labirinthusból, azaz magát, faját, és a' világot mint tüneményes adatokat az okosság' világitó fáklyájánál fogva analytical úton fejtse meg, vagy is más szókkal *tegyen eleget az okosságnak*. A' philosophia' czélja felett való tévedezéseknek oka ott lappanghat, hogy a' véges valóságnak, millyen az ember is, természetéről majd sokat, majd keveset állítottak, nevezetesen annak észfogataitól, mivel véghetetlenre nem terjeszkedhetik ki, a' tökéletességet is megtagadták, holott ámbár igaz is, hogy az észfogatok korlátoltak, azaz mindent nem tudhatunk, mert az a' véghetetlen való' tulajdona, de más felől az is igaz, hogy az észfogatok tökéletesek lehetnek, mert azokban az okos valóság a' maga létének határait kiképezheti, törekedéseit tiszta irányok közzé veheti, a' miben áll végre is az ember' tökéletessége, melly nem egyéb, mint a' test által korlátolt léleknek hív másolata a' cselekedetek' világában.

Midőn Cousin azt mondja: „A' philosophiát nem szükség most csinálni, mert az kész, mivel ha kész nem volna, hiában is fáradnánk körül, 's ostobaság lenne most 1829ben dicsekedni az igazság' feltalálásával, melly körül már háromezer év óta fáradoztak a' legderekabb elmék“ ¹⁰⁾ nagy igazságot mond, mert a' bölcsesség' köve rég fel van találva, az tudnillik, hogy az ember ismerje meg magát, természeti alakját, tulajdonait, a' világhoz való viszonyát tanulja ki, 's midőn így helyes ismereteket szerzett magának vizsgálati úton, cselekedetekben mutassa meg, hogy okos valósága' természetével harmoniában él, 's élete meg nem czáfolja okossága' ismereteit. Ebben áll tulajdonkép a' philosophia' czélja; mert az ember nem csupa

¹⁰⁾ Cours de l'histoire de la philosophie. 1829. I. 29.

vizsgálatra, hanem cselekedet végett is van az életre kihíva, az okosság mind a priori mind a posteriori ezt kívánja tőle.

A' socratica philosophiának különös érdeme van e' tekintetben az emberiségre nézve, mellyről írja a' többek közt Cicero „*Huius (id est Socratis) ex uterrimis sermonibus exstiterunt doctissimi viri, primumque tum philosophia non illa de natura, quae fuerat antiquior, sed haec, in qua de bonis rebus et malis, deque hominum vita disputatur, inventa dicitur.*”¹¹⁾

A' philosophia' célja tehát, mint azt az okosság' utján felfedezhetni, nem más mint a' Socrates Γνωσῶς σαυτοῦ - ja (cognosce te ipsum), miért az egyiptomi templomokban is magos tükrök voltak felfüggesztve, hogy a' bemenő azokban mindjárt megláthassa magát, 's figyelmetességét mindenek előtt magára fordítsa. Az élet szélesebb értelemben már az a' cél, melly körül kell a' józan böleselkedésnek forgolódni, 's a' practica philosophiának többé az ember mint tüneményes adat nem szolgálhat tárgyúl, hanem úgy tünik fel elébe mint cselekvő, szabad mozgású valóság, és ha a' philosophia' vizsgálódó részében nem használt is az okosság tapasztalati adatokat, annak cselekvői részében azokon alapítja munkálkodását, mert az élet' summája is nem egyéb, mint illy tapasztalati adatok' gyűjteménye; 's tulajdonkép az egész philosophiának tudományos theoriája az életben, máskép *praxisban*, vette eredetét, mert a' praxis mindenben és mindenütt megelőzi a' theoriát, amaz a' valóság, ez pedig okossági abstractum az elsőből. Philosophia, mióta ember van a' világon, mindig volt, mert az nem egyéb mint az okosság' eleven munkálata az emberben, de maga a' philosophiai tudomány későbbi származású, melly mint más egyéb tudományok és mesterségek is, az emberi társaság' virágzó korából valók, tökéletesíthetők, mellyek mind a' tapasztalat', mind az okosság' szabálya szerint az

¹¹⁾ Brutus, sive de claris oratoribus c. 7.

idomítást megszenvedik magokon. *Nihil est simul et inventum et perfectum* azt mondta már Crassus Cicerónál, *nec dubitari debet, quin fuerint ante Homerum poetae: quod ex eis carminibus intelligi potest, quae apud illum et in Phaeacum, et in procorum epulis canuntur.*

Ezen idomítás a' bölcselkedő léleknek elannyira természetére tartozik, hogy ha akárminemű akadály miatt is azt cselekedetben, mintegy az élet' zajos közepében nem tehette is meg, legalább gondolatban, beszédben, oktatásban, írásban igyekezett és igyekszik mindig ezen belső szükségnek eleget tenni, minél fogva a' philosophiának mint élettudománynak közelebbi czélja az *idomítás*. A' lélek' ezen idomításra törekvésének okát mint merő practicumnak, mellynek elágazásait az életben mindenütt lehet nyomozni, ismét az okosságnak kell vizsgálati uton kifejtteni, 's az idomításnak mint *czélnak* olly theoriáját adni, melly ellen kifogás ne lehessen, különben antinomiába esnék az okosság, vagyis tulajdon törvényeit czáfolná meg, mellyeket magából kifejtett.

Az élet, szélesebb értelemben a' lehetséges tapasztalatok' tömege, az a' kiterjedt alap, mellyen a' reflexio elkezdí a' maga munkálatát az által, hogy az öszvehalmozott durva empiricai ismeretek' szabályozásához, nemesítéséhez fog, midőn a' tapasztalati észrevételeknek mennyiségét, mineműségeit, viszonyait, egybenfüggését mintegy lépcsőről lépcsőre ki tanulja, azokat osztályozza.

E' munkálatnak középpontja maga az ember, ki mind azt, a' *mi nem ő maga*, a' reflexio' természeténél fogva magához méri, vagy is a' viszonyos arányt, melly közte és a' dolgok közt van, kipuhatolja, számba veszi, egoisálja. Magában ez az egoismus ártatlan dolog, csak annak fattyu kisarjazása veszedelmes ¹²⁾ melly akár egyes

¹²⁾ A' mit a' tettetési hajlandóságról mond Kant: „Es giebt eine gewisse Unlauterkeit in der menschlichen Na-

emberben, akár a' társaságban akkor szokott létezni, midőn a' durva tapasztalati ismereteket az okosság reflexio' útján nem tisztázta még jól ki, azért inkább csak növényi tengés, merő érzékiség az élet, mint sem idomított, szabályozott ismeretű élet. Illy értelemben mondta Cicero a' durva tapasztalatról: *Experientia stultorum, quae magistra est*. Mikor Kant azt sürgeti, hogy a' tapasztalat' határán túl nem hághat ismeretünk, igaza van, de a' tapasztalat' határán belől lehet 's kell az ismereteket szabályozni, 's azok szerint mint az okosság kívánja az életet idomítani, mert a' philosophiának az életben van csirája, az egyedül az okos valót tárgyzhatja, nem a' természetet, mellynek nem parancsol az ember, hanem mint szükségesképen valónak csak engedelmeskedik. ¹³⁾ Az ismereteknek két kapuja [levén, ugymint a' természet: másképp a' tapasztalat, és az okosság: másképp a' reflectáló lélek, melly az ismereteket öszveköti, summázza, hogy illy módon uj ismeretekre és igazságok' fölfedezésére törjön utat, a' philosophiai tudománynak szükségképen fel kell hágni az absolutumig vagyis főtökélyig, hogy idomítást tehessen, és az ismereteket szabályozhassa.

Valamint a' természet szükségképen dolgozik az emberre, mellynek törvényei alól ki nem búhat, ugy az okosság' miveletje is benne kitörölhetetlen bélyegű, mert a' reflexio, ha nem akarná is az ember, kisebb vagy nagyobb mértékben feltámad benne, mihelyt a' természet' keze alá jutott, 's az élet' érzései kibontakozni kezdenek. ¹⁴⁾ Ezen második nemű szüksé-

tur, die am Ende doch, wie alles, was von der Natur kommt, eine Anlage zu guten Zwecken haben muss" (Krit. d. r. V. I. 776.) az egoismusról is elmondható.

¹³⁾ Baco Verulamius' ismeretes szavai *Hominis imperium in res in solis artibus et scientiis ponitur. Naturae enim non imperatur, nisi parendo*. (Nov. organ. scient.).

¹⁴⁾ Kant (Anthropologie Königsberg 1798. I. 4.) a' szópós gyermekben már akadást tesz fel, midőn írja: „Az az észrevétel, hogy a' gyermek nem sír, nem mosolyog

gesképi adatnak, ugymint a' reflexiónak, természetére tartozik már a' foganatokból az okokra húzni követke-
zést, az okozatokat mint meg annyi feltételeket egy
fő ok, mint feltételeetlen ok, alá rendelgetni, melly ezen
merő reflexio' útján kikerekedett idealis lánczolásban
teljességgel nem az első lánczszem: *non primus inter
pares*, hanem *unum et totum*: mint az eleatica isko-
la kimondotta: *το ἐν το πᾶν* ¹⁵⁾ a' lánczfűzet' egyes

első évi negyedében, benne a' sértés és bántás képzetek
kifejlését gyanítatja velünk, melly okoskodására mutat.
Az érzés' és reflexio' lépcsőinek kibontakozására legjobb
példa Blumenbachnál a' *homo sapiens* egész Doctor Arbuth-
nóti, lásd *Beiträge zur Naturgeschichte*. Götting. 1811.

¹⁵⁾ Az eleatica' iskola' állítása *το ἐν το πᾶν* rosszul van
így fordítva: *unum esse omnia*, melly fordítás egész más
értelmet ad philosophemájoknak, mert a' *το πᾶν* nem lehet
omnia (t. i. entia) által jól fordítani, hanem a' *totum uni-
versum* vagy az *egész* fejezi ki igaz értelmét, miről a' tudomá-
nyot kedvellőkre nézve érdekes lehet a' hálai tudomá-
nyos ujságban (1833 Julius 115dik szám) kifejtett ma-
gyarázat. A' totum, vagy universum úgy különbözik az
omniatól mint az egész a' *mindentől*. A' ki azt állítja: az
egy az egész, mást gondol, és mond, mint a' ki azt állítja
az *egy minden*, amaz ezt kizárja, úgy hogy az egész nem
lehet minden. Az eleaticusok nem foglalták elveikbe be
a' sok valóságos dolgokat (*omnia*), vagy legalább nem ér-
tették azokhoz, minthogy azoknak nem tulajdonítottak
valódi létet (*το ἐν το πᾶν*) hanem csak érzéki *tüneteknek*,
vagy *tünetményeknek* vették. Tudva van az is, hogy épen
ez a' véleményes eleaticai megtekintete a' dolgoknak Ze-
nónak alkalmat nyújtott arra, hogy a' dialecticát mint
mesterséget, a' tünetet, 's minden tünet formáút mint
nem valóságot megsemmisítsen, ellenben a' *το ἐν το πᾶν*-
nak igaz létet szerezzen, 's e' philosophemát életre hozza.
Már ez az állítás a' *végest, érzékileg észre vehetőt* magából
kizárja, azért a' szokott szemrehányás nem illetheti az
eleaticusokat, hogy a' véghetetlent öszvekeverték, iden-
tificálták a' végessel, mert okossági értelemben szabadon
mondhatták ők, hogy az ő *egy egészők az isten*, mert nem
állították azt *omnia esse deum*, a' mi meg van fordítva,
mi szerint az író toll is isten lenne.

szemeit öszvetartó, 's azoknak felbomolhatlanságokért egyedül kezeskedhető. A' fő valóról való idea Kantnál a' schema normativum, 's ő erősen kikél Plato' idealisált köztársasága mellett a' vastag empiristák ellen, kik abból nevetséget csináltak.

Ékes tollal, kitörölhetetlen vonásokban adja ő a' philosophiai idomítás' rajzát, mint kell azt az emberi társaságra 's annak előhaladására nézve venni, és érteni. „Szükséges legalább egy olly szerkezetről való idea, írja ez a' bölcs, melly szerint a' legnagyobb emberi szabadság törvényesen olly móddal alapítatik meg, hogy kinek kinek szabadsága a' másé mellett megállhasson (nem értvén ide a' legnagyobb boldogságot, melly úgy is magából a' dologból következnek). Egy illy ideát nem csak valamelly status' szerkezetének alaprajzában, hanem minden más törvényekben is vezéresillag gyanánt kellene követni, midőn kezdetben a' jelenlegi akadályokat nem kellene szemügyelet alá venni, mellyek talán nem annyira az emberi természet' szükségesképi szüleményei, mint a' törvényadás' igaz ideáival nem gondolás' okozatai. Nincs megszügyenítőbb 's bölcshez illetlenebb dolog, mint pórnépi módra a' tetszőleg összeütköző tapasztalatra útasítani, a' mi nem is létezne, ha amaz intézeteket helyes időben ideák szerint tették volna, mellyeknek helyét durva tapasztalati fogatok foglalván el, a' jó czélt megsemmisítették. Mentől nagyobb öszvehangzásban állnának a' törvényhozás és igazgatás ezzel az ideával, a' büntetések annál ritkább jelenetek lennének, azért Plato okosan állítja, hogy tökéletes szerkezet mellett nincs szükség a' büntetésre. Jóllehet ez utolsó pont

A' logicát tanulni kezdőnek is tudni kell már, hogy a' tökéletes egyenlőség esetén kívül a' subiectum és praedicatum' megfordításának feltételeetlenül nincs mindig helye, azért *deum esse omnia*, és *omnia esse deum* nem megfordítható, 's mit is jelentene *deum omnia esse*, ha az *omnia*, *multa*, *singula* szavakat felbonczolgatjuk? mellyek a' dolog' nevetséges voltára mutatnak.

tán soha nem teljesülhet is, de magában helyes és igaz az idea, melly a' maximumot teszi ideálul, hogy az emberek' törvényes szerkezetét [mentől nagyobb tökélyre fölemelhesse. Mert azt senkinek sem lehet és nem is kell meghatározni, hol van a' legnagyobb tetőpont, mellynél az emberiségnek meg kellene állapodni, és milly nagy legyen az a' mélység, melly az ideát szükségeskép elválasztja annak valóstításától, mert épen abban áll a' szabadság, hogy minden kijelelt határponton túlhághasson.“¹⁶⁾

Az idomítás főczélja levén a' philosophiának, annak alkalmaztatott résziben tiszta erkölcsi elveket kell felállítani, mellyek pharus gyanánt világoljanak, mindenkit lelkiképen is megnyugtassanak. Ezen megnyugtatótást máskép nem eszközölheti, hanem csak úgy ha idealisál, azaz kimeríti az okosság' természetéből mind azon észfogatokat, mellyeket a' tapasztalat' tárgyai-ból gyűjtven, most már öszvekötésre, 's valamelly harmoniás egységi szempont alá huzásra várakoznak. És már itt mutatkozik legfelségesebb problémája az okosságnak, az a' *dignus vindice' nodus*, mi módon kelljen a' tüneményt, anyagot, az ideákkal, az okosság' törvényes kívánataival egyeztetni, a' természetet az ember' irányával, a' cselekedeteket erkölcsi elvekkel úgy kiegyenlíteni, hogy az egységet és harmoniát öszverontani látszó dissonantiák' okai a' legnagyobb tisztaságban feltünjenek, és még is azoknak philosophiai magyarázata ideális úton, léleknyugtatótást practice eszközöljön. Ez az a' kőszirtes út, hol a' philosophemák' nagy része hajótörést szenved mert subjectiv tudásunk' természete korlátolt annyiban, hogy sem a' nagy világosságot, sem a' nagy sötétséget el nem szenvedheti, különben ha a' mindenséget tisztán felfoghatná, megszűnne az ember embernek lenni, hanem valamelly felsőbb rendű lelkek' categoriájához tartoznék, mint szinte, ha nagy sötétség nyomná,

¹⁶⁾ Kritik d. r. V. lap 374.

az okossági erő nélkül való lények' valamelly láncolatát tenné.

Minden érzfogataink a' tapasztalati adatból csak a' *végest, mulandót, változandót, körülhatározottat, tárgyazzák*, midőn az okosság az ezekről való érzfogatokat új ismeretek' származtatása végett egybe hasonlítja és öszveköti, rajtok meg nem állapodhatik, hanem az ellenkező fogatok' képzetére átmegy, melly úton az *állandó, változhatatlan, örökös, körül nem határozottnak* ideáját kiformalja magának, 's így mind az intellectuales, mind a' természeti világban két polaritásnak hódol, mellyet Volgraff az ellentétel' vagy oppositio' elvének nevez, mi nélkül mi a' dolgokat meg sem foghatnók, vagy értenők. Ha az állati és növényi világban a' *hím és nő* nemek' az ugy neveztetett anorganicum vagy életművetlen világában a' természetnek a' *positiv* és *negativ* polaritásokról, reagentiákról érzfogataink kikészülnek a' tapasztalati körben, úgy másfelől az értelem' vagy erkölcs' világában is a' *jónak, rossznak, erkölcsinek, 's erkölcstelennek, szépnek, rútnek, szeretetnek, gyűlölségnek* ideáit is az okosság folyamatba hozza, minekutána az azokról való ismereteit a' lélek' és test' ellenkező polaritásaihoz szabva, magának kitisztázta. Azonban a' *negativumok* p. o. a' *rossz, erkölcstelen, rút, gyűlölség* tudományos systemában nem lehetnek közvetlen czél, feladat vagy tárgy, mint nem lehetnek a' szép művészet' munkálataiban is, mert csak eszközök a' *positivumoknak*, mint p. o. a' *jó, szép, igaz* vagy is az *erénynek* megismerésére és felfogására, mellyek mintegy a' testnek szükséges árnyéklatai a' festésben; 's midőn Vollgraff azt mondja, hogy az igaz practica philosophia' mindenkori feladatja más nem volt, mint a' dolgoknak valóságát kitanulni és előadni úgy a' *mint vagynak a' dolgok*, nem pedig úgy mint némelly subjectiv érzések és okoskodások szerint kellene lenni, állítása megeczáfolhatatlan, mert a' míg nem ismerem a' dolog' valóságát, addig tudományom sincs; az már azután más kérdés, hogy ha az okosság erre szert tett,

vagy is első tisztében híven eljár, mit kelljen cselekednem? mert hogy cselekedni is kell valamit, épen olly szükségesen valóm' természetére tartozik, mint az ismeret-szerzés, a' kettőt egymástól nem lehet elválasztani, mert a' dolog' valósága az embert tekintve e' kettőből áll. Az idomításnak már mint philosophiai végcélnek ki kell hatni az ismeretre szint úgy mint a' cselekedetre, mert a' kettő kölcsönös kapcsolatban áll egymással, és már e' két szempont alatt lehet a' hasznót kimutatni, mellyet vehet az emberiség a' philosophiából, mint idomító tudományból.

Ugyan is a' mi az ismeretet illeti, kitapogatja annak származását, módjait, tárgyát és határait, meghatározza a' tudásnak különböző nemeit, 's azokból a' miket már megismert, következtetéseket tesz az előtte ismeretlen dolgokra, mellyeknek lehetséges voltokat és megfoghatóságokat a' hihetőség' bélyegeinél fogva osztályozza is. Minő fontos érdekű és nagy befolyású legyen az ismeretek' systematisálása nem csak tudományos szempontban, hanem a' közönséges életre nézve is, nem szükség bővebben fejtegetni, inkább figyelmet érdeklő dolog az, mimódon idomúlnak philosophia által az ismeretek. Minden isméret, mint felebb szó volt róla, két adatot tesz fel, u. m. a' *megismerőt* és a' *megismerhetőt*: az első adat az *ember*, a' második a' *világ*, de vizsgálati szempontban az első adat u. m. az ember magának subiectuma is, tárgya is, még pedig nemesebb de egyszersmind sokkal nehezebb ismereti tárgya, mint a' második adat, mivel ennek vizsgálatában semmi részre hajlás nem furhatja be magát (subreptio), midőn a' maga-megismeretnek hatalmas gátokat vet ellenbe az érzékiség, mellyeken az okosságnak keresztül kell törnie, a' mit csak philosophiai gyakorlottság által vihet végbe: honnan van az, hogy a' maga-megismeretet tették a' bölcsek a' philosophia' céljául, mert arra legnehezebb eljutni, 's a' ki arra törekszik, az a' maga-idomítás' terhes pályautjára szánta el magát.

Arra hogy valaki magát philosophiailag megismerje, gondolkodása' módját a' tapasztalati körülményekkel öszvehangzásba hozza, 's mintegy az életi feladatok' megfejtése által belsőkép kielégítse magát: sok, felette sok kívántatik; pedig a' philosophiának, ha igaz tudomány akar lenni, minden veleje ebben áll, nem pedig a' sophismák' koholásában, mellyet már Seneca imez szavaiban megrótt: *Philosophia non in remedium animi sed in exercitationem ingenii inventa* ¹⁷⁾. „A' philosophia, azt mondja Cousin, csak akkor bir étellel, ha jól vizsgál, és szorosan következtet, mindig a' józan okosságból kell kiindulni, és oda visszamenni. De ha szinte az okosság is a' kezdő és végző pont, a' philosophiai kifejlés nincs még azért meg benne, ezt a' vizsgálati munkálat szüli. A' philosophia nem más mint nagyban reflexio, a' tulajdon velebánás' módjainak kísérő társaságában, mellyek a' reflexióból methodust kerekítenek ki. A' philosophia kevéssel több mint *methodus*, nincs talán igazság, melly egyedül a' philosophiáé volna, de minden igazság a' philosophiáé, mellyről csak az számolhat eltaglalás által. A' philosophia a' gondolkodás' legtükéletesebb kifejlése, melly abban tulajdon *formáját* megkapja, a' gondolkodásnak legnagyobb kiformalási processusa.“ ¹⁸⁾

¹⁷⁾ De Benefic. L. VII. C. 1. Megérdemlik Senecának következő szavai is a' közlést, mellyekben guñyolja azokat, kik azt hiszik, hogy az öszveszótt font terminológiákban áll a' philosophia. „Invenissent forsitan necessaria, nisi et superflua quae si essent. Multum illis temporibus verborum cavillatio eripuit, et captiosae disputationes, quae acumen irritum exercent. Nectimus nodos, et ambiguum significationem verbis alligamus, deinde dissolvimus. Tantum nobis vacat? iam vivere iam mori scimus? Tota illo mente perpendendum est, ubi providere debet, ne res nos non verba decipiant. Quid mihi vocum similitudines distinguas, quibus nemo unquam, nisi dum disputat captus est? res fallunt: illas discerne. Pro bonis mala amplectimur etc. (Epist. 45).

¹⁸⁾ Cours de l'histoire de la philosophie. T. 2. I. 315.

Mikor arról van szó: van-e haszna, és mi a' philosophiának? szükségképen tudnom kell előbb mi hát a' philosophia? Ha mélyebben megtekintjük a' dolgot, úgy fogjuk találni, hogy annak realis elve az emberiség' természetében gyökerezik, melly szeret teremteni, és rontani, kívánván illy egymást váltogató munkálatokban a' maga mindenkori állapotját mintegy magának visszatükrözni. Azonban e' munkálat nem hat ki a' természeti világra, hol a' már készen levő materiákon csak *formát*, *helybeli arányt* hozhat elő az emberi munka, de újat nem teremthet, melly egyedül az anyatermészet' változhatatlan törvényének hatalmában áll; tehát így korlátolva érezvén magát az ember a' tapasztalati körben, az ideák' világában keres kárpótlást magának, hogy a' vele született teremtetési ösztönnek néminemüképen eleget tehessen, melly fenségben megválva az anyagos világtól, szabadon gyakorolhatja lelki erejét. Így származhatott csak a' philosophia, ez az emberi lélek' munkásságának visszasugárzata, melly ront, tör, épít mind addig, míg az ember valami több nem lesz mint ember, míg a' materiás világ' korlátai közé szorítva küzködni kell neki a' természet' hatalmas törvényeivel. Azt a' titkot már: miért van az így, és nem másképen? megfejtetni, a' mit Bayle *centrum oscillationis moralis*nak nevez¹⁹⁾, lehetetlen mostani állapotunkban, mire nézve a' philosophiának becse kezdetben már negatív bélyegű, a' mennyiben arra tanítbennünket, hogy az ember test által korlátolt valóság, mellynek ismeretei véghetetlenre nem terjednek ki, vagy jobban kimondva:

¹⁹⁾ „Si l'on connoissoit toute l'étendue de cette servitude, et le detail des loix de l'union de l'ame avec le corps, on feroit un livre sur les causes de la reciprocation contenue dans la reponse d'Esopé; un livre dis-je, qu'on pourroit intituler: De centro oscillationis moralis“ ou l'on raisonnerait sur des principes à peu près aussi necessaires que ceux de Mr. Hugen, et des autres philosophes qui ont traité de centro oscillationis, ou des vibrations des pendules. *Artic. Esopé R. J.*

ismerete túl nem hághat a' tapasztalaton, vagyis: csak azok realis ismeretek, mellyeknek az anyatermészet szolgál alapúl, de mi módon támadnak bennem az illy ismeretek, hogy' formálja ki azokat a' megtekintés észrevételek' és fogatok' útján, okosságon, általán fogva az *ön-tudat* hogy' származik, annak végire nem mehetek. Próbálták ugyan az emberek az utolsó csomózatot is feloldani, mert a' vizsgálat természetökre tartozik, 's a' philosopháló erő' szabados munkálatánál fogva, melly tőlök elválhatatlan, különkülönféle philosophemákat hoztak életre, gondolván azok által a' nagy jelenetnek, millyen az *ember* és a' *világ*, tiszta magyarázatára eljuthatni; de Icarusként a' magosságból, hová felvergődtek, visszabuktak mindig a' föld' színére, ön erejük nem levén, magokat sokáig fentartani a' levegői világban. Ha szinte hát a' philosophia első tekintettel negatív bélyegű is, a' mennyiben mindennek, mint az ember kívánná, általános tiszta tudására nem vezethet, de nagy fontosságú becsében azért legkisebb fogyatkozást sem szenved, sőt épen ezen oldalánál fogva practicaí életre közvetetlen befolyó hasznót hajt az emberi társaságnak, megtanítván az embereket arra, mi módon idomíthatják ismereteiket philosophiai vizsgálatok által, vezér fáklyáját kitűzött céljában felütven, melly nem más mint az: „*Ember ismerd meg legelőbb is magadat, tanuld ki a' természet' törvényeit, 's mivel korlátolva vagy, tarts határt mindenben.*“ Tacitus, Agricola' életében mondja: *Retinuit quod est difficillimum in sapientia: modum.* Ez jelszó gyanánt szolgálhat mind azoknak kik bölcselkedésre adják magokat, mint a' vándor trójaiak a' kovakő' tüzet napfényre hozni akarják, hogy azoknak világító mint éltető melegsége által magoknak és másoknak is használjanak. ²⁰⁾ Magában a' philosophiai tudomány, mint Cousin is írja, nem több mint az ismeretek' methodusa, azoknak foglalatát vagy velejét

²⁰⁾ „Quaerit pars semina flammae abstrusa in venis silicis.
Virgil. Aeneis L. 6. v. 1. 6.

magából viszi át a' gondolkodó ember a' tudományba, mellynek külső formája eleitől fogva különkülönféle systemás alakokba öntetett. Tágas értelemben el lehet mondani: minden ember philosophus, vagy legalább bizonyos környülállások között philosophus lehet, mert a' gondolkodás mindenkinek elválhatatlan tulajdona, de tudományos értelemben philosophusnak csak azt mondjuk, ki idomított ismeretekkel bir, 's okát tudja adni az ismeretek' lánczolatának, úgy szólván élő középpontja a' tudománynak, annak kezdetétől fogva egész a' mai álláspontjáig.

Illy értelemben (nem értvén most ide a' cselekedeti szempontokat) kevés számu emberre ruházhatni a' philosophus nevet, és mint más egyéb tudományokban úgy a' philosophiaiban is vagynak *optimus*, *seniores*, *potiores*, *iuniores* az értelembeli birtok' tömegéhez mérve a' dolgot. Nincs eltiltva senkitől a' philosophálás, mert azt az ember' szabadsága hozza magával, de a' ki egyszer arra szánta el magát, igyekezzék idomított ismeretekre szert tenni, a' tévelygésektől magát megóni, különösen azok, kik másokat vezetni és tanítani akarnak akár a' beszéd', akár az írás' pályáján, vizsgálják meg elébb ön erejüket, mit birhatnak el vállalk, és mit nem, mert a' mint Kant igen jól jegyzi meg a' philosophiai vizsgálódásokról, hogy azoknak többek közt az a' haszna: „hogyan jóllehet az életben az ész' merő tapasztalati használatával is előmehetni, de még is ez úton nem érheti el az ember azt, a' mit philosophiai úton elér, t. i. az ész' használhatásának határait kiszabni, 's megtudni azt mi esik annak körén belől 's mi kívül? Mert ha az ember nem tudja megkülönböztetni, valljon bizonyos kérdések láthatárába esnek-e vagy nem, követelésiben és eszebirtokában sohasem bizonyos, azért a' mit elkerülhetett volna, mások által szégyenszemmel útasítatik vissza a' maga határába, mellyen szüntelen túl akar hágni, véleményekben és csalfa vakfényekben sülyesztvén el magát“ ²¹⁾

²¹⁾ Kritik der r. V. lap. 297.

Philosophiai ismeretekre szert tenni, közönséges bélyegű igazságok' birtokába jutni, 's azoknak okait elevenen érezni és tudni, mindig nehéz dolog volt: *pater ipse colendi haud facilem esse viam voluit* írja Virgil; és mivel minden tanulás csak vizsgálattal kezdődhetik, azoktól kik vizsgálnak tiszteletünket nem tagadhatjuk meg. A' vizsgálat' természete hozza azt is magával, hogy addig meg nem nyugszik, míg a' maga kielégítésére elegendő okot nem talál, az emberi társaság' alkatja pedig más felől azt a' jó következtést szülte a' többek közt, hogy az ember szereti más embertársával tudatni vizsgálatait, mivel a' gondolatok' közlésében és kicserélésében lelkes öröm várja a' csüggedhetetlen fáradozót, 's úgy szólván minden nehéz fölfedezéseknek nemes jutalma magában a' közlésben áll: azért a' philosophiának tudomány-tekinteti szempontban alapszabályai közé tartozik az is, hogy másoknak vizsgálatait új vizsgálat alá vegyük, egymást kölcsönösen és szelíden kihallgassuk, a' jobbat elfogadjuk, mert mint Tschirnhausen már rég megjegyzette: a' *lélek' nagyságára mutat ha az igazságot más' kezéből is elfogadjuk, legalább a' philosophiának ez a' legszebb gyümölcse.* ²²⁾

Illy szempontból indulván már, kifejtem bővebben is tulajdon nézeteimet a' philosophia által idomított ismeret' természetéről.

Mindenek előtt szükséges a' *gondolkodást* megkülönböztetni az *ismerettől*, az első inkább az *értelem' állapotját* tárgyalja. Mind a' kettőre kell valami *erőnek* alapúl szolgálni, a' mit ugyan közelebbről nem ismerék, mert nem tapasztalat alá eső materialis dolog, de még is annak valóságos létire a' foganatból bizonyos következtetést tehetek inductio útján, épen úgy mint a' természet' tudományában a' jelenetekből biztos következtést huzhatok a' természeti okokra, mellyek közelebbről születtek a' jeleneteket, p. o. valahányszor

²²⁾ Kritik d. r. V. p. 92 , és 741.

a' Vesuv tüzet hány, vagy nagy földrengések esnek, bátran következtetek a' föld' gyomrában összevegyült electricitásra.

Mind a' gondolkodás mind az ismeret-jelenetek levén magasb értelemben az emberben, az azokat szülő és származtató ok' realitásáról emberileg szólva kétség sem lehet. A' philosophiai tudomány már az, melly feltagolván a' gondolkodás' és ismeret' egyes részeit, nem csak a' törvényeket kimutatja, mellyeket követ gondolkodó és ismerő tehetségünk, hanem arról is biztosít, hogy alaptalan tévelygésekbe el ne merüljünk, magunkat és másokat rá nem szedünk, ha a' philosophiai úton kikeresett és szabályozott gondolkodás' és ismeret' törvényei mellett híven megmaradunk.

Kantnál a' philosophiai ismeret, máskép okossági ismeret fogatokból, az észről azt mondja hogy akkor még csak tagadólag magyaráztuk meg ha azt mondjuk róla, hogy az *nem érzéki ismereti tehetség*. A' megtekintés (intuitio) érzékiség' dolga, azért nem is lehet az ész megtekintői tehetség (facultas intuitiva). Kant szerint két út van az ismeretre, u. m. a' *megtekintés* és *fogatok* útja, tehát az ész' ismerete fogatok által meg végbe, a' mi nem megtekintőleg, hanem ítélőleg esik meg. A' megtekintések *affectiók*, a' fogatok *functiók*, a' functio alatt érti a' munkálati egységet, mellynél fogva az ész különkülönféle előterjesztéseket egy közönséges fogat alá rendel, a' fogatok tehát a' *gondolkodás' spontaneitásán* alapulnak, mint az érzéki megtekintések a' nyomatoknak magunkba érzéki elfogadhatóságukban (fogékonyság).

A' fogatoknak nem veszi más hasznát az ész mint hogy azok által ítél, úgy hogy az ész végre is nem egyéb, mint *ítéleti tehetség*.

Szükségesnek tartom még egy más helyét is közleni Kantnak, hol a' *repraesentatio*, *perceptio*, *sensatio*, *cognitio*, *corpus*, *notio* és *idea* szók' rövid értelmét adja, melly által a' kiképezett fogatoknak meg

felelő dolgot is könnyebben megérthetni, Descartes' tanácsa mindenkor helyt állván: „nihil nos unquam falsum pro vero admissuros, si tantum iis assensum praebeamus, quae *clare et distincte* percipimus.“²³⁾ Kant' lajtorjája így van „főnem (Gattung) az *előterjesztés* (repraesentatio), ez alatt áll a' *tudattal egybekötött előterjesztés* (perceptio). Az olly perceptio melly a' subiectumot mint állapotjának módosulását tárgyalja, vagy is arra vitetik: *érzés* (sensatio), az obiectivai perceptio: *ismeret* (cognitio). Ez vagy *megtekintés* (intuitus), vagy *fogat* (conceptus), amaz mindig a' tárgyra vitetik, és *egyes*, emez csak közvetőleg vitetik olly jegy által a' tárgyra, melly több dolgoknak közönséges jegye lehet. A' fogat vagy *tapasztalati* vagy *tiszta*, és a' tiszta fogat már, mennyiben annak az észben van eredete (nem pedig az érzékiség tiszta képében), *notio*. Notiókból való fogat, melly a' tapasztalati lehetésen túl halad, az *idea* vagy okossági fogat.“²⁴⁾

Mások, mint Glatz is, a' *fogatot* a' tárgy' valóságának, az ismeretet a' tárgy' lételének megtudásában alapítják, de ez csak mesterséges megkülönböztetés, mert egyik a' másik nélkül nem eshetik meg.²⁵⁾ Biunde a' maga physiologiájában öszvefoglalja az ismeretben a' megtekintést, gondolkodást, a' szorosabb értelmű ismeretet, és az elismerést (Anerkennen), mellyek szerint belső tehetségeink felosztatnak. A' megtekintési tehetség, ugy mond kettős, egyik az *érzéki* másik a' *képzeleti erő*. Az érzéki megtekintésekre nézve nem igazán hiszik, hogy mi az érzés által csak a' materiáját kapjuk meg az előterjesztésnek, 's ezt a' materiát egy felsőbb tehetség u. m. a' *képzeleti erő* venné for-

²³⁾ Princip. philos. I. 42. Lásd még Meditat. IV. de vero et falso.

²⁴⁾ Kritik der r. V. Iap. 376.

²⁵⁾ Versuch einer philosophischen Beleuchtung des Wissens und Glaubens. Leipzig. 1830.

mában, mert a' forma és materia csak a' mi abstrakciónkban van egymástól megkülönbözve, a' valóságos világban egybe és öszve van növe. ²⁶⁾

Ezen több oldalaslagi eddig fölhardott vitatások oda mutatnak, hogy az ember szükségesképen való kényszerítésnek van kitéve számot vetni a' maga ismereteivel, mihelyt a' philosopháló lélek felébred benne, 's igyekszik magának olly álláspontot kivívni, honnan az élet' fergetegeire belső nyugodalommal tekinthet le.

Felix qui potuit rerum cognoscere causas
Atque metus omnes et inexorabile fatum
Subiecit pedibus, strepitumque Acherontis avari. ²⁷⁾

Felebb már érintettem valamennyire, mimódon készíti ki az okosság ellentételes elveknél fogva az *állandóról, változhatatlansról, örökösről, körül nem határozott*ról való fogatait, melyekből alkotja a' lelkes világot, átellenben a' készen talált materiás világgal, melyből mintegy amaszt kibontakoztatja, midőn magából kiszállván az abstractumok' körébe átlép. Maga ezen az átmeneteles uton járhatás azt bizonyítja, hogy az ismeret' birtokát a' *véges* vagy a' *materia* egyedül ki nem mérítheti, hanem az ismeret' egész valójához a' *végetlenről* vagy *lélekről* való fogatnak is oda kell járulni, különben a' tudás nem csak hiányos, de általánosan lehetetlen lenne. Úgy mint ember én végest nem gondolhatok végetlen nélkül, 's a' testről való fogattal a' lélekről való fogat is testvéresen tűnik fel bennem, amannak tárgya a' *materia coordinata*, ennek pedig a' *materia* vagy *vis coordinans*: e' kettő szüli az embernek mint embernek ismerete' totalitását, mert maga is nem egyéb mint ezen két elemből álló valóság: mint

²⁶⁾ Versuch einer systematischen Behandlung der empirischen Physiologie. Trier, 1831.

²⁷⁾ Virgil. Georg. L. II.

csupa materia nem gondolkodhatnék, mint merő lélek pedig valami más és nem ember lenne. *Alterius hoc altera poscit opem res, et coniurat amice* (Horác). Az ellentételes elv, melly szerint a' dolgok' valósága értelmesen megfogható lehet, mint Vollgraff is tanítja nem új találmánya az észnek, Chrysippus azt nyilván tanította Gellius' tanubizonysága szerint, ²⁸⁾ Empedocles is Aristoteles szerint hasonló módon magyarázta a' dolgok' okait. ²⁹⁾ A' két elvről való tudomány napkeleten Zoroaster' idejéig fölvihető ³⁰⁾. Homerusnál Iupiter' küszöbe előtt két hordó áll, mellyekből a' jót 's

²⁸⁾ Adversus ea Chrysippus quum in libro *περι προνοιας* quarto dissereret, nihil est prorsus istis, inquit, impēritius, nihil insipidius, qui opinantur bona esse potuisse, si non essent ibidem mala. Nam quum bonamalis contraria sint; utraque necessarium est *opposita inter sese et quasi mutuo adverso quaeque fulta nisu*, consistere. Nullum adeo *contrarium, sine contrario altero*. Quo enim pacto iustitiae sensus esse posset, ni essent iniuriae? aut quid aliud iustitia est, quam iniustitiae privatio? quid item fortitudo intelligi posset, nisi ex ignaviae oppositione? quid continentia nisi ex intemperantiae? quo item modo prudentia esset, nisi foret contra imprudentia? Proinde, inquit, homines stulti cur non hoc etiam desiderant ut veritas sit et non sit mendacium? namque itidem sunt bona et mala, felicitas et infortunitas, dolor et voluptas. *Alterum enim ex altero, sicuti Plato ait, verticibus inter se contrariis deligatum est. Sustuleris unum, abstuleris utrumque.* (Gellius L. VI. c. 1).

²⁹⁾ Aristoteles Metaphys. L. I. c. IV. elő adja Empedocles' értelmét, melly szerint ő a' barátságot (*φιλία*) és veszekedést (*νεῖκος*) vagy is jobban: a' szeretetet és gyűlölséget vette két fő elemnek, látván a' világban előforduló ellenkező jeleneteket, a' mellyekből a' *rend és rendetlenség, szép és rút, jó és rossz* stb ideáit kiformalja az ember.

³⁰⁾ Bayle több czikkelyeiben, de különösen a' Manichaeusokról és Paulicianusokról tett jegyzeteiben hosszasan értekezik a' dualismus' dogmájáról, melly Áziában és Afrikában eláradt, ő maga az egység' systemája mellett harczol.

rosszat osztogatja. ⁵¹⁾ Ovid írja a' természeti elemekről: „Corpore in uno frigida pugnabant calidis, humentia siccis, mollia cum duris, sine pondere habentia pondus. ⁵²⁾ Seneca az egyiptomiakról jegyzi meg, hogy minden elemeket egyszersmind hím és nő nemeknek vettek. ⁵³⁾ A' sátán- és angyalokról való tudomány, mint a' physicában a' magához vonzó és eltaszító erő' utolsó rejtekezeteikben is nem mást mint az ember' valóságát u. m. a' *testet* és *lelket* tüntetik szemünk elébe.

A' vastag materialisták, mint p. o. Spinoza is, próbálgattak mindent a' test' természetéből megmagyarázni, de a' kielégítő okkal maig is adósok maradtak, mert a' szabad akaratu' cselekedeteket csupa mechanizmuson lehetetlen alapítani, valamint a' véghetetlenről, változhatatlanról, más szóval a' lélekről, való ideáinkat eldisputálni nem lehet. Helyesen mondja azt Bayle, hogy minden philosophiai systema' jóságára két dolog kívántatik meg, először hogy benne az ideák világosak legyenek, másodsor, hogy a' tapasztalatnak okait is adják, azért ő a' spinozismus' gyengeségeit különös ügyességgel föl is fedezte, és megmutatta, hogy a' változhatatlanról épen olly tiszta ideái vagynak az embernek, mint a' változóról, ⁵⁴⁾, valamint az sem szenved kétséget, hogy mind a' természeti mind az erkölcsi világ' jeleneteit csak

⁵¹⁾ Ilias' utolsó könyve V. 527.

⁵²⁾ Metamorphos. L. I. v. 18.

⁵³⁾ Quaest. natur. III. 14.

⁵⁴⁾ Tous les hommes ont une idée fort claire de l'immutabilité: ils entendent par ce mot un être qui n'aquiert jamais rien de nouveau; qui ne perd jamais ce qu'il a eu une fois; qui est toujours le même, et à l'égard de la substance, et à l'égard de ses façons d'être. La clarté de cette idée fait, que l'on entend très-distinctement ce que c'est qu'un être mobile: c'est non seulement une nature dont l'existence peut commencer et finir; mais une nature qui, subsistant toujours quant à sa substance, peut

úgy tudom magamnak helyesen megmagyarázni, ha a' materiával által ellenben egy nem materiás és így lelkes valóságot képzelek, mellyben mint ideálban az emberiség mind vizsgálati, mind cselekvői uton nyugvó pontját fölleli. Vádolták ugyan a' critica philosophiát is azzal, hogy kételkedésre nyit utat, nevezetesen Galuppi Kant ellen azt jegyzi meg, hogy a' kételkedők sem kívánnak többet mint a' mit ő megenged, mert a' tünemények' létét egy scepticus sem tagadta, hanem csak azoknak a' valósággal összeegyeztetését hozták kétségbe, 's midőn Kant tagadja hogy a' valót meg lehetne ismerni, akár a' tüneményekben, akár a' tapasztalat alá nem jöhető dolgokban, akkor a' kételkedést a' legnagyobb pontra hágattatta fel, mert, mond Galuppi, nincs ismeret ha tárgy nincs, mellyet meg kell ismerni, 's az ismeret üres szó, ha nem valóságos tárgyak' ismerete. ⁵⁵⁾

Ez a' vád talán nagyon is kemény, mert Kant épen azért hozta életre a' critica philosophiát, hogy az ember ismerje meg magát elébb vizsgálati úton, 's győződjék meg arról, hogy tudománya korlátolt. Azt mondja ő egy helytt, és nagyon igazán: hogy csak úgy ismerhetjük meg a' természetet mint vagyunk, nem úgy mint nem vagyunk. Nem tudni még, mi mélyen fogunk behatni a' dolgok' természetének megismerésébe, mert a' fölfedezések mindig szaporodnak, de tapasztalaton túlhágva semmit sem tudhatunk a' dolgokról, az ideákból nem építhetünk világot, mert ideális vizsgálatok érzéki adatokra való vonatás nélkül üres formalitások, mint a' Leibnitz' monadologiája, mellyben ideákat azaz üres fogatokat kötött egybe, mellyek tul-

acquérir successivement plusieurs modifications et perdre les accidens ou les formes qu'elles a eues quelque fois. Diction. Hist. et Critique Art. Spinoza. Rem. N.

⁵⁵⁾ Közli Beneke a' kivonatot a' hálai tudományos ujságokban 1832. a' toldalékban 14-dik szám alatt.

mentek a' tapasztalaton.“ ⁵⁶⁾ Itt minden szó meg meg annyi *argumentum ad hominem*. Nem akarta ő a' *valónak nem létét* megmutatni, a' mi olly lelkes erejű embernek mint Kant meg sem fordult eszébe, hanem a' világi dolgokat, mint azok tapasztalat alá esnek, csak tüneteknek vette az ideálhoz képest, mellyet az okosság kiformal magának, minekutána az ész, a' tapasztalati tünetekből elkészítvén fogatait, azokat utolsó ráspolyozás, 's ha szabad mondani rafinírozás végett, az okosság' tribunálja eleibe vitte. — Nagy gyengeség volna azt feltenni Kantról (pedig sokszor megtörtént már) hogy az ő critica philosophiája pártolja a' csalódást, 's mindenről bizonytalanságban hágy, mert ő az ember' állása' pontját fogta legelébb is fel a' tapasztalati világhoz képest vizsgálati úton, 's midőn e' sphaerában sehol nyugvó pontra nem akadhatott, hol a' *valót* megismerhette volna, az okos vizsgálat' természete hozta magával, hogy a' tüneti adatokat, u. m. az *embert* és a' *tapasztalati világot* az erkölcsi világról való ismereteihez kösse az okosságnak, mellyek egyedül változhatatlan és közönséges bélyegű igazságok, a' valónak létiről kezeskedők, ha bár az emberi elme körülövezve a' tünetemények' csalfa fényitől abszolút tekintetek alatt nem foghatja is úgy a' mindenséget fel, mint az okosság kívánná. ⁵⁷⁾ Nem mondta azt Kant, nem is akarta mondani, hogy tapasztalati ismereteink emberi módon véve meg nem állhatók, p. o. hogy a' tűznek

⁵⁶⁾ Kritik der r. V. lap 334.

⁵⁷⁾ „Das Land des reinen Verstandes ist eine Insel, durch die Natur selbst in unveränderliche Gränze eingeschlossen. Es ist das Land der Wahrheit, umgeben von einem weiten und stürmischen Oceane, dem eigentlichen Sitze des Scheins, wo manche Nebelbank, und manches bald verschmelzendes Eis neue Länder lügt, und indeme den auf Entdeckungen herumschwärmenden Seefahrer unaufhörlich mit leeren Hoffnungen täuscht, ihn in Abenteuer verflechtet, von denen er niemahls ablassen, und sie doch auch niemahls zu Ende bringen kann etc. Kritik der r. V. I. 294.

nincs melege, a' fa nem kemény, mert ez azok előtt is tudva van, a' kik a' *parva logicalia* mellett semmi mást nem tanultak. Kantnak állítása tapasztalati ismereteinkről abban áll, hogy azok a' tüneti adatok változó minemüségére és formáira terjedvén ki (*vicissitudines qualitatum et formarum*) a' materia' valóságát ki nem méríthetik, azért a' csupa tapasztalati vagy is érzéki fogatok koránt sem olly biztosítók mint az értelmi fogatok. Milly mélyen fogta ő fel a' testi és lelki világ' természetét, 's hogy utoljára is csak az a' *való* és *tökéletes* a' mi intellectualiter jó, hogy a' testi tünetmények nem lehetnek olly értékesek mint a' *moral*, mert egyedül az értelmi fogatok, mellyeket az okosság transcendentalis úton készít, az emberre nézve apodicticai igazságok' számtalan helyekkel bebizonyíthatók, mellyeket itt felhordani felesleg is lenne, 's itt elválok tőle az athe-naei vezér Timotheus' szavaival élvén: *ki Kantnál ebédelt, más nap is jól érzi magát.* ⁵⁸⁾

Azok, kik azt tartják, hogy a' philosophiai ismeretek nem férnek össze a' theologiai ismeretekkel, szorosabb vizsgálat után meggyőzhetik magokat, hogy a' kettő nincs ellentétben egymással, sőt amazoknak kell ezekre is az átmeneteles utat megtörni, és philosophice kell az embert megegyeztetni a' vallással. Itt tűnik már fel legfényesebb pontokban a' philosophia által idomított ismereteknek haszna, mellyek okoknál fogva megalapítván a' test' és lélek' viszonyait egyszerűs mind a' természeti és erkölcsi tapasztalatok' körében segítségül szolgálnak mind azon jeleneteknek megfejtésére, mellyek a' nem philosophus előtt érthetetlenek, az álbölcselkedést pedig zavarodásba ejtik. Cancellar Baco' szavai mindenkor helyt állanak: *leves gustus in philosophia movere fortasse ad atheismum, sed pleniores haustus ad religionem reducere.* ⁵⁹⁾ Úgy

⁵⁸⁾ Aelianust Var. Hist. II. 18. Plutarchus is említi, 's Plato Symposium című dialogusáról kell érteni.

⁵⁹⁾ De augmentis scientiar. I. 1.

is látjuk azt a' nagy philosophusok' példáiban, mind a' pogány mind a' keresztyén világban, hogy vallásos hitők idomított ismeretekben alapulván, erősebb 's az életre nézve gyümölcsözőbb volt, mint másoknak, kik az okossági ismereteknek olly magos polczára nem vergődtek fel. Illyenek voltak *Socrates*, egy *Euclides*nek, *Platón*nak, *Xenophon*nak tanítója, ki a' lélek' halhatatlanságáról való hitet halálával is megpecsételte. ⁴⁰⁾ Illyen volt maga *Plato* is, ki humanitást, emberszeretetet tanít; a' szépet; jót idealisálja, 's a' fokenként való felebb menetelt dialogusaiban kitünteti, a' mi a' *Iupiter útja* (*Διὸς ὁδὸς*) mint *Pindar* egy lelkesebb vallásos erkölcsre czélozva nevezi. ⁴¹⁾ Es minő befo-

⁴⁰⁾ 1. — *Phaedont* 14. *Xenophon Memorab.* IV. 8. 10.

⁴¹⁾ *Plato Symposium* című dialogusáról már *Proclus* mondja hogy annak czélja a' szeretet' egyesítése. Ugyan ez a' *platonicus* más helytt mondja, hogy abban *Socrates* a' szeretetet a' szép által a' jóhoz vezeti fel, azért a' romai philosophusok is ezt a' dialogust a' köz szeretetről való értekezésnek nézték mint *Servius* in *Virgil. Aeneid.* VI. 444 megjegyzi de *amore generali*: sicut etiam *Plato* in *Symposio tractat*. Lásd a' helyeket felhozva a' *Rückert*' kiadására tett jegyzetekben *Jahrbücher der Literatur.* 1831 B. 56. lap 122 — 146. Ugyan csak *Plato* mondja azt de *republica* L. II. hogy a' jóknak egyedül az isten az oka, a' rossznak pedig az istenen kívül kell valami okát keresni. *Newton*ról azt jegyzik meg, hogy minden könyvek közt legtöbbet olvasta a' szent írást; lásd *Eloge de Newton par Fontanelle* (*Oeuvres de Fontanelle* Paris 17. 66. Tom. X. lap 31). *Bayle* a' maga historiai és critikai szótárában több helyen értekezik erről a' tárgyról, 's azoknak kedvéért kik előtt érdekesek lehetnek az illy philosophiai vizsgálatok, némelly czikkelyeket megjegyzek, mellyekben ez a' fáradhatatlan gyűjtögető és criticus minden nehézségek' felhordása után a' maga értelmét kimondotta, hogy egyedül a' kijelentett vallás az, melly megnyugtat, ha hosszas vizsgálódások és nyomozások után is némelly erkölcsi jelenetek tiszta megfejtésére el nem juthatunk. Illyen czikkelyek már *Helena* *Remarque* *Y. Manichaeus* *R. O. Pauliciens* *R. M. Spinoza* *R. N.*

lyással voltak mind ketten a' magok' századára, sőt maig minő tiszteletben maradtak, elég itt csak megemlíteni! De magok közt a' keresztyén philosophusok között is úgy látjuk *Augustinusban*, *Petrarchában*, *Hallerben*, *Leibnitzban*, *Bonnetban*, *Newtonban*, *Kantban* stb hogy a' philosophiai ismereteket nem csak megtudták egyeztetni a' vallással, hanem különösen a' kijelentett tudománynak nagyobb mértékben hódoltak azoknál, kiknek elméjük a' reflexiókban nem lévén eléggé gyakorlott, a' tudás' és hit' elveiben mindegyre bódorognak.

Ugyan is megalapítván okossági vizsgálaton a' materiának mint érzéki tapasztalat alá eső dolognak függését a' nem materialis, azért érzéki tapasztalaton túl eső erőttől az *inconditionatumnak* tiszta képzetére jutok, vagy is a' fogatok a' fogantató okra, a' tünetek a' *valóra*, vezetik szükségesképen vissza okosságomat. Hiában lenne itt az a' kérdés, hogy bizonyítsam be az *inconditionatumról* való képzetnek valóságos tárgyát is, vagy is hogy képzetemnek tárgyas létele is van a' valóságban, mert Kanttal azt fogom felelni: a' nem okos kérdésre haszontalan a' felelet is, mint a' régiek mondták: *egyik feji a' kecskét, a' más szilát tart alá*, mert hogy tudjam én azt tapasztalati úton bebizonyítani a' mi nem tapasztalat alá eső, elég az ha okosságom megfoghatja az illy képzetet, azért az értelmi fogatokat nem kell az érzéki fogatokkal felcserélni:

sunt certi denique fines

Quos ultra citraque nequit consistere rectum. (*Hor.*)

Az illy nagyon is tapasztalatra menő embereknek elég legyen a' legnagyobb scepticusnak Sextus Empiricusnak egy helyét itt felhozni, ki azt írja, hogy *közönséges, és az emberekkel velők született ismeret az isten' ismerete, ki egy boldog valóság, kimulhatatlan, töké-*

Socin Fauste R. J. és a' szótár' végéhez kapcsolt értekezése a' Manichaeusokról.

letes, semmi rossznak nem oka, ⁴²⁾ 's mivel a' historia nem egyéb mint tapasztalati adatok' ismerete, a' meny-nyiben az a' már megtörtént dolgokat tudatja velünk, a' philosophiai ismereteket megvetők nem fognak itt magoknak a' historiai ismeretekben is segedelmet kapni, mert a' praxis bár melly rút formákban is oda nem mehetett, hogy a' theoria' tisztaságát beárnyékolhassa, és ha voltak is beárnyékoltatásai (eclipses) azok hamar elmúltak, hasonlóok lévén a' ködökhöz, mellyek a' szem' világát akadályoztatják ugyan, de a' napfényéből semmit el nem vehetnek. Önkényt folynak már az egyszer így philosophiai úton megalapított ismeretéből a' fővalónak mind azon philosophiai szabályok, mellyeknek a' természeti és erkölcsi világban előforduló történetekre nézve ki kell elégíteni és megnyugtani az embernek belső valóját; mert a' tökéletes valóságról való idea legelébb is azt adja tudtomra, hogy az ember mindent nem tudhat, 's vagynak olly jelenetek mind a' természeti mind az erkölcsi világban, mellyek örökös titkok az emberre nézve, azért csak hit által megfoghatók. Azon roppant csillagos ég' boltozatja hirdeti a' millió világok' alkotóját, kinek nevét Newton belső megilletődés nélkül szájába sem merte venni, 's kalapját elébb mindég levette fejről. Ha orkánok pusztítanak, és semmivé teszik az ember' munkáját, ha a' föld' valamelly része elsüllyed, és uj föld áll elő, ha megváltoznak az idő' szokott forgásai, és dögletes nyavalyák támadnak, azt kérdehetjük mindig magunktól, miért esnek mind ezek így? és mellyik halandó tudná az illy kérdést utolsó rejtezetéig tisztán megfejtetni, midőn még azt sem tudom, hogy' esik meg, mi módon teszik tagjainkat mozgásba akaratumknál

42) κοινήν πρόληψιν εχουσι πάντες άνθρωποι περί θες, και ήν μακαριόν τι έστι ζωόν, και αφθαρτον-, και τέλειον έν ευδαιμονία, και παντος κακῶ ανεπιδεκτον: *Adversus Mathematic.*

L. VIII. Sect. 11.

fogva. Jól mondja azt Herschel, hogy az új tapasztalatokból sokat csak hitre és hűségre is el kell már hinni az ollyaknak, kiknek nincs ismeretök a' dolgokról, p. o. hogy a' világosság egy másod percz alatt 5800 német mértföldet halad el, azért egy szempillantás alatt körülkerüli földünket, vagy a' nap sok millióval nagyobb földünknel, hogy egy kisütött ágyugolyó húsz esztendő mulva érne a' napba el, 's még is az az erő, mellyel magához húzza a' földet, egy fel nem is osztható kis időperczen kihat földünkre. Ha halljuk, hogy egy szunyog' szárnya szokott reptiben egy secunda alatt néhány száz ízben fel 's lecsapkod szárnyaival, hogy vagynak olly élő és jól organisált állatocskák, mellyek közül sok ezért egymásra téve egy hüvelyki helyet még el nem foglalnak, hogy ha a' világosság' sugára valamelly testen keresztülhat, az utolsónak minden pontja vibratiókba jó, mellyek rendesen esnek meg, és időszakonként visszatérnek, hogy ezek olly sebesen esnek meg, hogy 500 billió illy vibratiókra egy másod percz sem kell egészen, hogy az illy vibratiók, mellyek idegeinkre hatnak szülik azt, hogy láthatjuk a' tárgyakat, 's ezen vibratiók' visszatérte alatt megkülönböztetjük azokat, és megismerjük a' tárgyak' színeit, p. o. hogy veresnek lássunk valamit, szemidegeink 482, a' sárgára 542, violaszínre 707 billió ízben vibráltatnak egy másod percz alatt, hogy a' kondormádár 20,000 lábnyira fölemeli magát a' tenger felett stb; ha mind ezeket, mondom, halljuk, bámulás fog el bennünket mi módon számíthatta mind ezeket ki a' vizsgálati okosság, és csodálnunk kell azon titkos erőt, melly az illy és hasonló jelenetekben mutatkozik, úgy hogy bátran el is mondhatjuk, hogy az ég és az egész világ hirdetik az isten' dicsőségét egységét és hatalmát. De egészen megfordítva van a' dolog az erkölcsi világban, mert ott a' jó vegyes a' rosszal, 's a' historia bizonyítja, hogy az emberi gonoszságban fekszik a' legnagyobb nehézség, mellyet az isteni gondviseléssel által ellenben *hit* és *reménység* nélkül csupa

okoskodással nem tudok magamnak megfejtetni; itt van a' gordusi csomó, mellyet nagy Sándor karddal, a' philosophus vallásos hit által vág ketté, mert a' halmozott rosszaságoknak nem is lehet igaz képét adni:

Non mihi si linguae centum sint, oraque centum
Ferre vox, omnes scelerum comprehendere formas
Possim. *Virgil. Aeneid. L. VI. v. 625.*

Az erkölcstelen jelenetek' köre már az, mellyben a' philosophia elhagyja az embert annyiban, hogy a' titokkal teljes vegyületnek, millyen az emberi élet, fedező leplét fel nem vonhatja, azért a' kijelentett vallás' megvigasztaló tanításához folyamodik, melly lelkét a' *hitben, reménységben, és szeretetben* megerősíti. Bayle, egyik meteóra a' philosophusoknak, maga teszi a' vallomást, hogy e' tárgyban mindig többet gondolkodott, de nem adhat a' philosophia más feleletet az erkölcsi rossz' eredetére nézve, mint azt „*nem tudom, csak hiszem, hogy a' véghetetlen bölcseségnek méltó okai voltak, mellyek előttem titkok.*”⁴⁵⁾

⁴⁵⁾ Je n'en sai rien, je croi seulement, qu'il en a eu des raisons tres dignes de sagesse infinie, mais qui me sont incomprehensibles. art. *Pauliciens*. R. M. Schlegel Fridrik a' *hit, szeretet, remény* ideát így adja: „*Der Glaube* ist ein Act des Geistes, durch welchen das höhere Gefühl unterschieden, und von allen unwesentlichen gesondert, reiner und geistiger erfasst, als intelligentes Gefühl, mithin zugleich als Urtheil festgestellt und in bleibenden Begriff zusammengehalten wird.

Die Liebe ist die Dichtung oder die Hinwendung der ganzen Seele auf das Höhere, und Göttliche, ja auf Gott selbst.

Die Hoffnung aber ist das neue Leben, welches aus beiden hervorgeht, und in welchem die göttliche Idee wirksam und wirklich wird, oder auch der innere Sinn, und die fruchtbare Empfänglichkeit für diese göttliche Idee und ihre einwirkende Kraft. *Philosophische Vorlesungen insbesondere über Philosophie der Sprache und des Wortes*. Wien 1831. lap 221.

Az elmondottak szerint főbb vonalai a' philosophiának abban állanak: 1ször, az embert vizsgálatra és szoros következtetésre szoktatja, minél fogva a' természet' és erkölcsi világ' viszonyos arányairól helyes ismereteket szerezhet magának.

2ször. A' fővalóról való ideát megalapítja, mi úton átmeneteles utat készít a' vallásra, melyben az embernek istenhez való viszonya elhatároztatik.

3ször. A' kijelentett vallásnak nem csak lehetséges, hanem szükséges voltát okossági úton megismerteti, midőn kimutatja az emberi ismeret' határait, 's a' véges valóságnak természetét kifejti, mely szerint a' mindenség' titkát ki nem merítheti.

4szer. A' philosophiai morált megegyezteteti a' theologiaival, 's az által léleknyugodalmat eszközöl az erkölcsi rosszakra nézve.

5ször. Hasznos szabályokat ad a' *jónak*, *szépnek* és *igaznak* követésére, mely által egyedül állhat fenn az emberi társaság.

Valóban az igaz philosophusok (mert a' pseudophilosophusokról itt szó sem lehet) mindig jótevői is voltak az emberiségnek, mert termékeny gyümölcsöző ideákat hoztak folyamatba, a' rossznak, álbölcsességnek legkeményebb ostromozói voltak, 's előttök foszlott a' sötétség valahányszor világító fáklyaikat tudományok' mélységéből felütötték. Az igaz philosophusoknak mindig elkülönözött világa volt a' sokaság' világtól, ők elébb is magokat békeltették meg a' tapasztalati világgal, 's úgy igyekeztek tanítani 's oktatni másokat, midőn vagy hasznos találmányokat fedeztek fel, vagy cselekedeteik által utat mutattak a' lelki erény' megszerzésére. Az illy philosophusoknak mindenkor kevés a' száma, mert erényre szert tenni legnehezebb dolog. A' hallhatatlan istenek, azt írta már Hesiodus, izzadságot tettek az erény elibe, 's a' hozzá vezető út hosszú, magos, 's mindenek felett göröngyös. ⁴⁴⁾

⁴⁴⁾ Hesiod. opera et Dies. V. 287.

Mint régen, úgy ma is legbiztosabb út az apotheosis felé ez a' lélek' nagysága, melly philosophiai úton megszerezhető, midőn a' tudomány' lelke átjárja az embert. A' nagy sokaság mindig távol marad ettől, 's a' historia is azt bizonyítja, hogy annak vezetőre 's tanítóra van szüksége, azért az igaz bölcs midőn előbb már magával számot vetett, visszatér cselekedeteiben más több embertársaihoz, szelídséggel és szeretettel eszközöl bodogságot, a' mint tőle kitelik. Lelkesen mondta Cicero Iulius Caesarnak: *Homines ad deos nulla re propius accedunt, quam salutem hominibus dando. Nihil habet nec fortuna tua maius, quam ut possis, nec natura tua melius, quam ut velis conservare quam plurimos* (pro Ligario). Épen olly lelkesen irta Plinius: „*Deus est mortali iuvare mortalem, et haec ad aeternam gloriam via. — Hic est vetustissimus referendi bene merentibus gratiam mos, ut tales numinibus adscribantur* (L. II. c. 7.). Virgilius is az illy hasznosan idomítókat az Elysiumba viszi be: „*Inventas aut qui vitam excoluere per artes, quique sui memores alios fecere merendo* (Aeneis L. VI. v. 663).

Ez a' dolgok' philosophiai tiszta megtekintése szüli már azt a' nagy fontosságú szabályát a' bölcs életnek, hogy mikor az ember a' praxisra kiszáll, nem a' rontáson bontáson töri fejét, 's nem azokkal kezdi meg munkálatát; hanem a' javításban és idomításban is követi a' természet' munkáját, melly a' maga csodálatos átváltozásaiban (metamorphosis) régi héját mind addig megtartja, míg az új héj lassanként elkészül a' tökéletesedésre, 's megerősödhetik. Mikor ez megesik, magától lehull aztán a' régi héj, csak egy gyenge reszketegség adja tudtára a' műszeres tagú alkotmányának, hogy a' csendes átváltozás megesett.

A' *reforme en galoppe* vagy lófuttában javítás nevetséges, 's mindig az elme' gyengeségére mutat. A' württembergi gyógyszeres is azt kívánta egyszer, hogy a' zsidókat szabadítsák fel de csak úgy, hogy gyógyszer ne árulhassanak; ide tartozik Laeliusnak is egy

darabja, mellyet Cicero közöl a' nagy szájú mindentudó reformatorokról, mellyben kérdi egyik a' másikat: *Cedo, cur rempublicam vestram tantam perdidistis tam cito?* a' másik felel „*Proveniebant oratores novi, stulti, adolescentuli*. Illyes valamit felelt az avarok' követe is a' bolgár fejedelem' kérdésére, miért romlott össze az avar birodalom? mint Kelemen a' magyar törvények' historiájában érdeklí; de a' bölcshattyú időmítésre soha nem vetemedik, hanem Amphiaurus' példáját követi, ki nem akart legjobbnak láttatni, hanem az akart lenni, 's okosságának mély barázdáiba hintvén el a' magokat, azokból éltető tudományt csíráztat ki.

*Οὐ γὰρ δοκεῖν ἀριςτος, ἀλλ' εἰνᾷ θάλει
Βαθειῶν ἄλκοα δια φρενὸς καρπυμενος
Εἴς ἢς τὰ κεδνα βλαστάνει βελεόματα*

Aeschilus Septem contra Thebas v. 598.

KÁLLAY FERENCZ

m. t. társasági r. tag.

LANDER' FÖLFEDEZÉSEI AFRIKÁBAN A' NIGEREN.

A' Niger' folyásának és torkolatának nyomozása, negyven évnél több idő óta, miden földleirási kérdések közt legnagyobb figyelmet gerjesztett, a' nélkül hogy abból eleinte valamelly practicai haszon váratott volna. E' feladás' megfejtése a' tudományokat nagylelkűleg előmozdító hatalmas britt nemzetnek nem csak költségébe hanem több honfiának életébe is került. Minden áldozat a' fő tárgyra nézve sokáig sikeretlen marada. Mungo Park épen e' nagy fölfedezéshez vezethető útban lelé kora és gyászos halálát. Denham és Clapperton, igen nevezetes fölfedezéseikkel, Bel-Afrika' számosb, majdnem egészen ismeretlen